

ОТВОРЕНОСТ НА ИКОНОМИКАТА – ВЪНШЕН ИМПУЛС И/ИЛИ ВЪТРЕШНА НЕОБХОДИМОСТ

Асистент Тодор Асенов Тодоров
Стопанска академия „Д. А. Ценов” – Свищов
Катедра „Обща теория на икономиката”

Резюме: Международната търговия е сложна и комплексна дейност, имаща редица допирни точки с останалите дейности от социално-икономическия живот на обществото. Отварянето на икономиката е многопластов и многообразен процес. Той е с различни измерения – икономическо, социално, политическо, правно, културно, екологично и пр. Свободната външна търговия е допълнителен източник на растеж и изгоди за развитите държави, а за по-слабо развитите е възможност за извличане на ползи и догонващо развитие. Българската икономика е органически свързана, функционира и се развива под влияние на три паралелно протичащи процеса. Това са проявите на глобализацията с либерализирането и отварянето на стопанството, европейската интеграция в рамките на ЕС и развитието, динамиката и състоянието на вътрешния икономически живот на обществото.

Ключови думи: международна търговия, либерализиране на икономиката, отворена икономика.

JEL: F10, F41.

OPENNESS OF THE ECONOMY – EXOGENEOUS IMPULSE OR/AND ENDOGENEOUS NECESSITY

Assistant Todor Asenov Todorov
D. A. Tsenov Academy of Economics – Svishtov
The Department of General Economic Theory

Abstract: International trade is an elaborate and complex activity, which has a number of areas of common ground with the other activities of socio-economic life. The opening of the economy is a composite and multifarious process which has various dimensions – economic, social, political, legal, cultural, ecological, etc. Free foreign trade is an additional source of growth and gains for developed countries and an opportunity for benefits and catching-up development for less developed ones. Bulgarian economy is organically bound to, functions and develops under the influence of three ongoing processes. These are the process of globalization with the liberalization and the opening of the economy, the European integration within the EU and the development, dynamics and status of the internal economic life of the society.

Keywords: international trade, economic liberalization, open economy.

JEL: F10, F41.

Въведение

Въпросът за либерализирането и външнотърговската отвореност на икономиките е с постоянна актуалност. Той е значим както за страните, които са извървели една съществена част от този път в своето развитие, но има още по-доминиращо влияние за страните, които тепърва предприемат или им предстоят стъпки в тази посока. Причина за това е разбирането, че свободната външна търговия е допълнителен източник на растеж и изгоди за развитите държави, а за по-слабо развитите е възможност за извличане на ползи и догонващо развитие.

Настоящият етап от развитието на човечеството се характеризира с глобализиране на икономическите връзки, изключително висок динамизъм на технологично обновяване, засилена регионализация, тотално навлизане на информационно-комуникационните технологии във всички сфери на живота, допълнително изостряне на конкурентната борба и пр. Такива процеси, с подобни мащаби, интензитет, обхват и насоченост в историята на социално-икономическия живот на обществата не са осъществявани.

Отварянето на икономиката е процес на съществена промяна в ус-тановения живот на индивидите и обществото. Либерализирането на световната търговия е израз на стремежа към прогрес, понякога обаче съчетан с неравенства или неравновесия. Отварянето на страните дава възможност и на най-бедните слоеве от населението да се възползват от възможностите за просперитет и да заживеят с по-висок жизнен стандарт в сравнение с миналото. Досегашното историческо развитие на либерализирането на икономиките показва, че то се случва извън различните идеи, мнения и политики за или против него. Отварянето е процес на нарастващи взаимна зависимост, обвързаност и обусловеност между страните с произтичащите от това положителни и отрицателни последствия, които трябва да бъдат отчитани и с които сме принудени да се съобразяваме. Това се превръща в условие за оцеляване и просперитет за индивидите и обществото.

Предвид ограничения национален пазар, социално-икономическото развитие на страната ни в значителна степен е повлияно от състоянието на външноикономическите ни връзки, в частност от реализирането на предприсъединителните стратегии към ЕС в недалечното минало и възползване от структурните му политики и фондове в настоящето.

Обект на настоящата разработка е външната търговия като елемент на икономическите връзки с останалия свят.

Предмет на изследване е отвореността на стопанството на България по отношение на външната търговия.

Целта на настоящата разработка е да се анализират и оценят причините за процеса на отваряне на националната икономика.

Във връзка с така поставената цел се определят следните **задачи**:

1. Да се открие значението на отвореността за развитието на икономиката;

2. Да се изведат факторите, които влияят върху необходимостта от отваряне на българската икономика.

С оглед постигане на изследователската цел и решаването на поставените задачи в разработката са използвани методът на анализа, историко-логическият метод, дедуктивен и индуктивен метод, сравнителен анализ, синтез, описание и др.

Извън обсега на настоящото изследване остават въпросите за теоретичните концепции за отворената икономика, за степента на отвореност и нейното измерване.

1. Външната търговия – първата форма на международните икономически отношения

В съвременния свят, където физическите граници губят своето икономическо значение, въпросът за степента на участие на страните в протичащия процес на глобализация става все по-актуален. Един от обектите на управление в глобален аспект е външната търговия. Тя търпи постоянни динамични промени от стойностен, структурен и географски характер. Международните потоци от стоки и услуги следват обективния процес на промените, настъпващи в световното икономическо пространство. Не са изключения случаите, в които развитието на самия световен обмен на стоки и услуги предизвиква трансформация и преобразувания в глобалната икономика.

Като неотделима съставна част на външноикономическите връзки, външната търговия се е утвърдила като широко използван способ за реализация на съществуващите предимства на националното производство. В рамките на международното разделение на труда на световния пазар най-добре се позиционират онези стоки и услуги, които са произведени при най-ефективни условия и в най-голяма степен отговарят на потребностите на потребителите.

От хронологична гледна точка, международният стокообмен е първата форма за осъществяване на външноикономически връзки. Според R. Leakey (Науек, 1988, р. 39) търговията е по-стара от земеделието или който и да е вид производство. M. Herskovits (Науек, 1988, р. 39) посочва, че в Европа са открити доказателства за търговия на много големи разстояния дори през епохата на Палеолита, преди най-малко 30 000 г. На свой ред F. Науек (1988, р. 39) отбелязва, че преди 8000 години Чатал Хююк в Анатолия и Йерихон в Палестина се превръщат в центрове на търговията в земите между Черно и Червено море още преди началото на търговията с керамика и метали. Тези факти свидетелстват за това, че търговските отношения между обособени групи от хора, на големи разстояния, са по-стари от всички други външни контакти и отношения, които могат да бъдат установени между тях. Международният стокообмен е исторически

първият канал, чрез който страните се отварят една към друга. До преди повече от два века отварянето върви основно по това направление, като в следващите периоди каналите се разнообразяват с инвестициите, производството, иновациите и пр. (Илиев, 2008, стр. 113-114).

2. Отвореност на икономиката

Отварянето на икономиката има множество взаимосвързани аспекти. Сложността на този процес се състои в това, че в основата му стоят икономически, политически, социални, културни и образователни дейности и характеристики. Самото световно икономическо пространство не е еднородно, хомогенно и статично. Тук е необходимо да бъде отбелязано, че изходните позиции, от които страните пристъпват към либерализиране на своята външна търговия, са специфични. Те се различават по степента на развитие, притежаваните ресурси (материални и нематериални), а също и по наличните сравнителни предимства. Специфични са и отраженията от отварянето на икономиката върху държавите. При неотчитане на отличителните белези и характеристики на социално-икономическия живот на страните се стига до противоречия, проблеми и конфликти. Изходът от тях е постигане на съгласуваност на интересите, равноправие между участниците и проявата на по-голяма активност и гъвкавост в разрешаването на противоречията.

Фундаменталните промени, настъпили в международните отношения през 80-те и 90-те години на 20-ти век, са свързани с кризата в Източния блок, падането на Берлинската стена и разпадането на Съвета за икономическа взаимопомощ (СИВ). Тези процеси доведоха до ликвидиране на пазара между бившите социалистически страни. Това принуди България да се преориентира към нови търговски партньори и пазари, с които да развива икономически отношения. Очерталата се тогава геополитическа ситуация извежда на преден план икономическите и културните отношения между страните в света за сметка на отстъпилите на по-заден план военностратегически такива.

В България и бившите социалистически страни отварянето на икономиките се съчетава с реструктуриране на стопанството на пазарен принцип. Изградените връзки и структура на икономиката преди началото на реформите не бяха пригодни да се развиват и функционират ефективно в новите условия. Промените в организацията и структурата на икономиката утвърждават ново поведение на потребителите и производителите по т.нар. западен модел. Частният сектор се утвърди като основен двигател на растежа. Той е призван да навакса изоставането в социално-икономическото развитие в сериозна конкурентна надпревара в европейското и световното икономическо пространство. Отварянето на икономиките и либерализирането на стопанския живот позволи на бившите социалисти-

чески страни да се върнат към утвърдените принципи на международното разделение на труда, от което се получават възможности за извличане на изгоди за участниците.

Процесът на кардинални промени в българската икономика в годините след 1989 г. се съпътства от нарастващо значение на международните търговски, валутно-финансови, капиталови и миграционни потоци от и към страната. Доминиращото влияние на състоянието и тенденциите в световната икономическа система върху България налага изменения в структурата и организацията на икономиката и в „дневния ред“ на обществото.

Българската икономика е органически свързана, функционира и се развива под влияние на **три паралелно протичащи процеса**. Това са проявите на глобализацията с либерализирането и отварянето на стопанството, европейската интеграция в рамките на ЕС и развитието, динамиката и състоянието на вътрешния икономически живот на обществото. Синхронизирането между „ъглите“ на този своеобразен триъгълник поражда нови комплексни предизвикателства, които трябва да се разрешават прагматично, навреме, ефективно и с необходимия управленски и теоретичен потенциал. Когато той липсва или е недостатъчен, се проявява един интердисциплинарен ефект, известен като Ефектът на Dunning – Kruger¹ (1999, pp. 1121-1134). С последствията от него се сблъскваме на индивидуално, национално, регионално и глобално равнище.

Участието на България в международния стокообмен се определя както от възможностите за по-нататъшна специализация – като условие за подобряване на експортните позиции, така и от ефективното функциониране на институционалната структура. При изграждането на адекватна структура на националната икономика е от особена важност отчитането на условията и мерките за подкрепа на националното стопанство, които налагат членството в Световната търговска организация (СТО) и Европейския съюз (ЕС). СТО, като наднационална институция, изисква от своите членове прилагане на свободна търговия, лишена от тарифни и нетарифни ограничения, съчетана с недопускане на дискриминация помежду им.

От своя страна пазарът на ЕС е силно повлиян от възприетите регламентации за стандарти на качеството на продукцията, строгите екологични изисквания към различните производства и нормите за защита на потребителите. Отварянето на българската икономиката и интегрирането ѝ в ЕС предопределя нейната производствена специализация, реализирането на икономии от мащаба, въздействието върху условията на търговия и

¹ Той е израз на когнитивна склонност, при която хората с ниска квалификация в дадена област страдат от двойна обремененост. От една страна, те достигат до погрешни заключения и на тази основа правят несполучлив и неуместен избор. А от друга, тяхната некомпетентност ги лишава от способността да коригират своите грешки и да реализират направения избор поради недостатъчно ниво на знания и умения.

непрекъснатия процес на структурна трансформация, който стимулира социално-икономическото развитие. Това е така, тъй като отворената икономика позволява обвързване на ползите от функционирането на вътрешния пазар с възможностите на външната търговия за стимулиране на производствения капацитет на страната. Икономиките, които притежават сравнителни предимства при производството и износа на една стока, при либерализиране на външната търговия получават възможност да придобият допълнителни такива. От друга страна, тези държави, които нямат значими относителни предимства, трябва да полагат допълнителни усилия, чрез своята цялостна икономическа политика, за тяхното придобиване. Както отбелязва Е. Панушев „при отварянето на икономиката стоките пазари са в най-голяма степен зависими от вътрешните условия, определени от националната икономическа политика, както и от спецификата на отрасловата структура” (2000, стр. 115).

Политици и преговарящи по либерализирането на националната икономика отстояват тезата, че отварянето ѝ се осъществява² (Кънев, 2006, стр. 98) чрез регулации основно в средносрочен план по отношение на разнообразните стандарти и изисквания към производствените процеси и готовата продукция. Тези мерки се извършват с цел активно присъствие на международния пазар като част от стратегията за разнообразяване на източниците за икономически растеж. Както показва практиката, част от регулациите остават с пожелателен характер и не дават желаните резултати за българската икономика и общество. Към неблагоприятните последици от отварянето на българската икономика се отнасят проблемите с административния капацитет и управленската зрялост в страната, липсата на ясни стратегически цели след приемането в ЕС, корупцията, непоследователната икономическа политика и пр.

Отварянето на икономиката предполага създаване на условия за увеличаване на износа, задълбочаване на сътрудничеството и кооперирането с компании от други страни, чуждестранни инвестиции в български предприятия, международен технологичен трансфер, лицензиране и др. Овладяването на най-новите постижения на науката и техниката се улеснява от изключително силното развитие и широко разпространение на информационно-комуникационните технологии в наши дни. Този факт създава условия, чрез външнотърговския обмен и чуждестранните инвестиции, резултатите от НИРД на високоразвитите икономики да станат общочовешко достояние.

Същностна характеристика на една отворена икономика е възможността за реализиране на националната външнотърговска стратегия чрез увеличаване на износните потоци, от една страна, и устойчивост спрямо конкурентния натиск на импорта, от друга. Националните производители

² Съществуват два принципни модела на отваряне: на спонтанно, тотално отваряне и на управлявано, поэтапно и селективно отваряне на националните икономики.

са принудени да отчитат задълбочаването и изострянето на конкуренцията и нейното прерастване в междудържавна и междурегионална, наред със съревнованието с отечествените фирми.

Отварянето на българската икономиката и конкурентният натиск на външните пазари доведоха до увеличаване на износа и в по-голяма степен на вноса с проявяващи се негативни ефекти върху платежния баланс на страната. В резултат на тези процеси се увеличи ролята на външната търговия при създаването и реализацията на БВП в страната и в чужбина. Нарастването на дела на външната търговия в брутният продукт е основание да се твърди, че икономиките се характеризират със значителна степен на отвореност (Фишър, Дорнбуш, & Шмалензи, 1997, стр. 689). Този ефект засили необходимостта от рационална и прагматична външно-икономическа стратегия.

Изборът на средства, инструменти, механизми и политики за стимулиране на конкурентоспособността, развитието, а понякога и оцеляването на родните производители в голяма степен е свързан с националните особености на всяка страна, поради което е изключително трудно да се изведат универсални общи алгоритми за успех на международните пазари.

Повишаването на конкурентоспособността на националните производители може да се постигне чрез иновации, използване на нови технологии, нови методи за организация и управление, реструктуриране, коопериране – национално и международно и пр. Тези възможности предполагат наличието на подходяща среда за осъществяване на бизнес; приспособяване на българските предприятия към структурата, динамиката и особеностите на международните пазари; значителни по обем разходи за НИРД, обвързване на средното и висшето образование с практиката чрез трансфер на знания в конкретни производствени процеси и осъществяване на съвместни проекти между университетите и бизнеса. Важен допълнителен нюанс дават квалификацията и професионализма на мениджърите и персонала, създаването на мрежа от центрове за информация и консултиране, изграждането на високотехнологични паркове и комплекси, съвременна информационна и техническа инфраструктура и др.

3. Свободната международна размяна – възможен източник на прогрес

Факторите, които влияят върху икономическата активност, са обект на задълбочени изследвания, голяма част от които акцентират върху значението и влиянието на отвореността на икономиката върху икономическия растеж (Маринов, 2004, стр. 143-145). Външнотърговският обмен на стоки и услуги е един от основните източници за генериране на икономически растеж. Той съдейства за: увеличаване на националното производство, повишаване на жизнения стандарт, по-пълно задоволяване на

разнообразните потребности на обществото, по-големи валутни постъпления, осигуряване на необходимите фактори за производство и пр.

Свободната международна размяна направлява ефективно използване на ресурсите, увеличава продуктовото разнообразие, удовлетвореността на потребителите и ограничава бедността. Най-добрият начин за повишаване на обема на производството е излизането извън националните граници и използването на световния пазар. Устойчивото либерализиране и отваряне на страните за международна търговия, особено след създаването на СТО, се превръща в трансмисионен механизъм за разпространение на позитивните, но и на негативните ефекти от глобализацията. Нежеланите последици се изразяват в неравенство в богатството и доходите между отделните страни и различията в стандарта на живот между богатия Север и бедния Юг. От юридическа гледна точка суверенните национални държави са равни, но различията в тяхната политическа, и особено икономическа власт, се открояват отчетливо. Справянето с тези предизвикателства допълнително се усложнява от значителната динамика, с която се развиват процесите в международната среда и изострената конкурентна борба в света. Практиката показва, че вместо да се подобрят резултатите, често се стига до задълбочаване на проблемите, когато се фаворизира една или друга идейна концепция. С подобен подход е възможно да бъдат подценени и/или надценени определени факти, фактори, събития и условия. Още повече, че досега не са открити механизми, които да отворят икономиките за положителните ефекти и да ги затворят за негативните въздействия. Утопично би било да се вярва, че отварянето на икономиките може да бъде осъществено без прояви на определени слабости.

По отношение на отварянето на икономиката се изказват различни мнения, като понякога предложенията за разрешаването на проблемите са противоречиви. Често отговорността се прехвърля към предходните управляващи или между самите политически партии. Според Ив. Стойков (2013, стр. 5) на съвременния етап световната икономика се характеризира със засилваща се органическа взаимосвързка между икономика и политика, като се използват нови политически и икономически форми и средства за постигане на икономическите интереси. Използването на правилните инструменти и политики предполага задълбочен, широкообхватен и обективен анализ за вземането на ефективни решения и набелязването на конкретни политики, мерки и инструменти, свързани с българските национални интереси. Тези стъпки биха позволили да се преодолеят икономическата, технологичната и организационната изостаналост на страната ни в сравнение с партньорите ни от ЕС. Справянето с тези предизвикателства не може да бъде осъществено в сравнително кратко време, макар това и да е силно желано от българските граждани. Още по-трудно и бавно то би било осъществимо само със собствени сили, ресурси и средства. Отварянето към света, и в частност към ЕС и членството в него, е предпоставка за икономическо, социално, организационно, културно, духовно и пр. израс-

тване на страната. Силно желаните от обществото устойчив икономически растеж, стабилност, по-висок жизнен стандарт, увеличаващо се благосъстояние и удовлетвореност, приближаване до благоденствието на икономически развитите страни предполагат по-нататъшни промени в икономиката в структурно и качествено отношение наред с досега извършените. Адаптирането на стопанството към измененията в международната стопанска среда е процес с непрекъснат, обективен и постоянен характер, който невинаги протича с еднаква скорост и интензивност. Необходима е по-нататъшна реформа в икономическата политика, структурата и организацията на стопанството и в мисленето на икономическите агенти.

България притежава своите специфични възможности, ресурси, среда и перспективи, в рамките на които се развива и на които разчита. Синхронизирането на развитието на страната ни в настоящето се извършва при нови условия и зависимости. Те произтичат от процесите на глобализация, отваряне на икономиките, нарастването на взаимната обусловеност, стремежа към свобода и личностна реализация на индивидите. Отварянето на икономиката и членството в ЕС създават определени благоприятни възможности от организационен и финансов характер, от които имаме възможност да се възползваме. От нас зависи, ще съумеем ли да използваме рационално и ефективно наличните си природни условия – ресурси и местоположение, човешки капитал и сравнителни предимства. Това е задача, която стои пред цялото общество в лицето на държавните и местните органи за управление, професионалните и обществените организации на производителите и потребителите и отделните икономически агенти.

Съществен, но възпиращ фактор за успешно участие в международните икономически и политически отношения е недостатъчната, а понякога и липсата на активност на кръга от единомишленици и приятели (т. нар. лоби), които работят за каузата и интересите на България. Досегашната практика показва, че участниците ни в различни структури и институции зад граница невинаги имат и защитават общо становище по важни за страната ни въпроси. Не са изключение случаите, в които вътрешните различия и дебати се пренасят към институции и форуми на наднационално равнище. Вследствие на такива действия вместо да се надгражда положителен имидж на страната, той се разрушава.

* * *

В обобщение причините за отварянето на българската икономика могат да бъдат обособени в две групи – вътрешни и външни. Тези фактори имат комплексен характер, взаимнообвързани са и разграничението им е само условно.

Недостатъчната поглъщаемост на националния пазар, ограниченият производствен капацитет на националното стопанство, възможността за реализиране на икономии от мащаба в резултат от излизането на световния пазар, необходимостта от реструктуриране на отраслите и подотраслите на икономиката съобразно динамично променящата се пазарна система, технологичната изостаналост на производството, възможностите за генериране на стабилен икономически растеж и повишаване на благосъстоянието на обществото са мотиви за отваряне на икономиката с **вътрешен** произход. Към причините с **външен** характер могат да се посочат паралелно протичащите процеси на глобализация и регионализация на световното стопанство, членството в международни и световни организации, разпадането на СИВ и очерталата се нова геополитическа обстановка, развитието на информационно-телекомуникационните технологии, засилващата се международна конкуренция и стремежът към запазване на съществуващите пазарни позиции или отвоюване на нови.

Заклучение

Нашето съвремие ни прави свидетели и участници в интензивния процес на глобализация, на трансформиране на структурата на световното и националните стопанства. Съвременните икономически и политически реалности предопределят либерален вариант на функциониране и справяне с предизвикателствата пред страните. Поведението на икономическите агенти на микро- и макроравнище се осъществява в пазарна среда. В условията на глобализация, регионализация, либерализация и отвореност на международните стокови, ресурсни и финансови пазари взетите решения, провежданите политики и използваните инструменти са с преобладаващо пазарен характер.

Свободната търговия ограничава, а понякога и премахва дискриминацията и/или фаворизирането на организации и институции чрез протекционистични мерки. По този начин тя съдейства за постигане на по-голяма прозрачност и равнопоставеност между икономическите агенти. Предприетите стъпки за либерализиране и отваряне са от съществено значение за България. Причина за това е, че те засягат конкретни икономически интереси на икономическите агенти и предизвикват съответните техни действия, стъпки, ходове и политики.

Използвани източници:

- Hayek, F. (1988). *The fatal conceit: The errors of socialism*. (W. W. Bartley, Ed.) London: Routledge.
- Kruger, J., & Dunning, D. (1999, December). Unskilled and unaware of It: How difficulties in recognizing one's own incompetence lead to inflated self-assessments. *Journal of personality and social Psychology*, 77(6), 1121-1134.
- Илиев, И. (2008). *Отворената икономика - източник на развитие*. Варна: СТЕНО.
- Кънев, М. (2006). *Освобождение от миналото*. Свищов: АИ "Ценов".
- Маринов, В. (2004). *Отворената икономика*. София: УИ "Стопанство".
- Панушев, Е. (2000). Взаимодействие между индустриалната структура и външноотърговските отношения. *Икономически изследвания*, 3.
- Стойков, И. (2013). Българската икономика в условията на европейска интеграция. *Икономическа мисъл*, 3.
- Фишър, С., Дорнбуш, Р., & Шмалензи, Р. (1997). *Икономика*. София: Отворено общество.